

OILADAGI BARQAROR IJTIMOY MUHIT SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOY-PEDAGOGIK OMILLAR

Yulchiyeva Dildora Xabibullayevna

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lim boshlig‘i, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)

Annotatsiya: *Dunyoda bugungi kunda bir qancha ilmiy-tadqiqot olib boruvchi markazlarda oila va ta‘lim muassasalarining o‘zaro hamkorligida barkamol farzandni shakllantirishda ta‘lim-tarbiyaning uzviyligini ta‘minlash, jamiyatdagi shaxslar o‘rtasida barqaror munosabatlarning o‘rnatilishi kabi masalalar yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Maqolada oilalardagi barqaror ijtimoiy muhit shakllanishiga ta‘sir etuvchi ijtimoiy-pedagogik omillar haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *hissiy intilish, pedagogik shart-sharoitlar, oila, ma‘naviy muhit, ijtimoiy munosabatlar, oilaviy hayot dinamikasi, nikohdan qoniqish, emotsional barqarorlik.*

Mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini yanada oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyatlari, imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun kerakli shart-sharoitlarni yaratish, huquqiy manfaatlariga so‘zsiz rioya qilinishini ta‘minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash borasida bir qancha ishlar olib borilmoqda. Mazkur sohadagi ishlarning holati xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ular bilan maqsadli ishlarni tashkil etish, oilalarda ma‘naviy-axloqiy muhitni mustahkamlash va sog‘lomlashtirishning samarali mexanizmlarini yaratishga to‘sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammo va kamchiliklar mavjudligidan dalolat beradi.

Oila jamiyatning mikrotuzilmasi sifatida unda sodir bo‘layotgan barcha jarayonlar ta‘sirida bo‘lib, uning rivojlanishi ko‘p jihatdan jamiyatning mazmuniga bog‘liq. Ijtimoiy hayotning dinamikasi doimiy ravishda oila hayotiga yangi xususiyatlarni kiritib boradi. Jamiyatning yangi ehtiyojlariga muvofiq oilaning tuzilishi, uning vazifalari, oila a‘zolari o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning tabiati, tashqi dunyo bilan munosabatlari o‘zgarib bormoqda.

Jamiyatning oilaga ta‘sir etish jarayoni biryoqlama bo‘lmaydi, teskari jarayon – oilaning jamiyatga ta‘siri mavjud bo‘lib, unda kelajakdagi shaxsni har tomonlama shakllantirishning murakkab va nozik jarayoni sodir bo‘ladi. Oilada shaxsning qirralari aniqlanadi, uning ichki dunyosi rivojlanadi, jamiyat madaniyatiga bosqichma-bosqich kirib boradi. Inson oilada ong va xarakter asoslarini oladi, bu yerda uning qarashlari va munosabatlari, axloqiy va irodaviy fazilatlari, jamiyat oldidagi burchlari, dunyoqarashi

e'tiqodi va ijtimoiy yo'nalishi haqida tushunchalar shakllanadi. Jamiyat rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari shaxsning oilada nimani olib, keyinchalik jamiyatga nima olib kelishiga bog'liq.

Inson shaxsiyatining yaxlitligi va "Inson – jamiyat" munosabatlarining ahamiyati ko'p jihatdan shaxsning sotsializatsiyasi uchun zarur asos bo'lgan oilaviy munosabatlarning tabiatiga bog'liq. Shu munosabat bilan oila barqarorligi muammosiga murojaat qilish, kelib chiqish manbalarini tahlil qilish va bu oiladagi ijtimoiy munosabatlar barqarorlik mezonlarini aniqlash dolzarb ahamiyatga ega. Bu masalalarni ijobiy hal etish oiladagi ijtimoiy barqaror munosabatlarni oilani shakllantirishning asosi sifatida tushunishga bog'liq.

Ajralish, shuningdek, bolalarning yoshiga va ularning soniga bog'liq. To'rt yoshdan ko'p bo'lmagan, eng kichigi uch yoshga to'lmagan oilada ajralish xavfi kamayadi. Kelajakda ajralish xavfi bolaning o'smirlik yoshiga yetishi bilan ortadi va o'n yetti yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lganida yana pasayadi. Shunday qilib, bolalar "Oilaga barqarorlashtiruvchi ta'sir ko'rsatadi, bu ularning tug'ilishidan boshlab boshlang'ich maktab yoshigacha va balog'at yoshiga yetganidan keyin kuchayadi" [8]; keyingi omil – ota-onalarning ajrashishlari. Ota-onasi ajrashgan shaxslar o'zlarining nikohlarini buzishda yeng zaif hisoblanadilar, chunki qisman ajralish ularning o'rnatilmagan oilaviy munosabatlardagi yagona muqobili hisoblanadi. Bundan tashqari, ota-onasining oilasi buzilgan bolalar erta turmush qurishga moyil bo'lib, bu barqaror oila yaratish foizini kamaytiradi.

G'arb sotsiologlari va psixologlari tomonidan taqdim etilgan yuqorida tavsiflangan ajralishning barcha omillarini Levinger o'zining "Munosabatlardagi xarajatlar va mukofotlarni baholash" nazariyasida umumlashtirishga harakat qildi [2].

Olimning ta'kidlashicha, odamlar turmush qurganlarida, ular o'z sherigida jozibador bo'lgan bir qator narsalar mavjud. Oilani yaratishda bizni sherikga jalb qiladigan va uning barqarorligiga ta'sir qiladigan xususiyatlar yoki fazilatlar Levinger uch guruhga bo'lingan:

a) oilaning daromadi va mulkka egalik darajasiga qarab moddiy mukofotlar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori daromadli oilalarda ajralish xavfi kamroq. Ammo daromad ajralishni qanchalik to'sqinlik qilishi noma'lumligicha qolmoqda. Ehtimol, turmush o'rtoqlarning umumiy daromadi ularning oilasini saqlab qolishga hissa qo'shishi mumkin; Bundan tashqari, yuqori daromadli turmush o'rtoqlar boshqa juftliklar kabi moliyaviy qiyinchiliklarni boshdan kechirmasliklari va shuning uchun oilaviy muammolarga kamroq ochiq bo'lishlari mumkin. Bundan tashqari, o'z mulkiga ega bo'lgan va nikohdan keyin uni ikki baravar oshirgan shaxslar oilaviy munosabatlarning

buzilishiga kamroq moyil bo'ladi. Turmush o'rtoqlar tomonidan bo'linadigan mulk oilaviy baxtning o'ziga xos barqarorlashtiruvchisidir. "Birlashtirilgan mulk munosabatlardagi zaiflikdan ko'ra kuchliroqdir" [1].

b) oilaviy holat va manfaatlar va qadriyatlarning o'xshashligiga asoslangan ramziy mukofotlar. Shunday jamiyatlar borki, maqom odamlar uchun, ayniqsa jamiyatning "yuqori" uchun juda muhim. Shuning uchun, ma'lum bir ijtimoiy maqomga mansublik sherikning juda jozibali xususiyatiga aylanishi mumkin. Ta'lim darajasi va ijtimoiy mavqeyi past bo'lgan juftliklar ajralish ehtimoli ko'proq. Ammo biz ijtimoiy mavqe va ta'limning aniq sababiy ta'sirini nikoh muvaffaqiyatiga bog'lay olmaymiz, chunki boshqa omillar ham ishtirok etishi mumkin.

Ijtimoiy o'xshashlik ham ramziy mukofot turidir. Bir xil din va nikoh yoshi oilaviy munosabatlar barqarorligi mezonidir. Eng ko'p ijtimoiy o'xshashliklarga ega bo'lgan er-xotinlar bir-birlari bilan osonroq muloqot qilishadi, bir xil ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishadi, bu esa, o'z navbatida, ularga nizolardan qochishga yordam beradi va oilaviy munosabatlarni buzish ehtimoli bor.

d) do'stlik, jinsiy zavq va hissiy yaqinlik bilan bog'liq affektiv mukofotlar.

Ajralishning tabiatini o'rganish sohasidagi sotsiologik, pedagogik va psixologik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, olingan ma'lumotlarda konseptual asos yo'q va ular ko'proq empirik xususiyatga ega. Ushbu muammoga ijtimoiy-falsafiy yondashuv ajralish sabablari va omillarini inson ehtiyojlarining uch darajasiga ko'ra taqsimlash orqali ularning yanada oqilona tasnifini topishga imkon beradi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, ajralishning barcha sabablari yoki omillarini bir xil darajada faqat bitta darajaga bog'lash mumkin emas, chunki bizda ajralish sabablarining o'zida obyektiv va subyektiv lahzalarning murakkab kombinatsiyasi mavjud [3].

Shuning uchun, ajralish xatti-harakatining motivatsiyasi juda ziddiyatli. Turli odamlar uchun ajralish uchun bir xil mavhum tarzda ajralib turadigan motiv turli xil mazmun bilan to'ldirilishi mumkin, bu biz ko'proq yoki kamroq darajada aniqlagan ehtiyojlarning har bir darajasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shunday qilib, masalan, turmush o'rtoqlardan birining kasalligi kabi ajralish uchun bunday sabab, biz uchta darajadan faqat bittasini aniq ko'rsata olmaymiz. Kimdir uchun yaqin munosabatlardan norozilik bu motiv ortida yashiringan deb taxmin qilish mumkin. Bunday holda, bu motiv fiziologik darajaga tegishli. Boshqasi uchun, turmush o'rtog'ining kasalligi oilaning moliyaviy ahvolidan yomonlashishini anglatadi va bu, biz tushunganimizdek, moddiy daraja bog'langanini ko'rsatadi.

Shunday qilib, bizning fikrimizcha, quyidagi sabablarni shartli ravishda fiziologik darajaga bog‘lash mumkin: bolalarning yo‘qligi, turmush o‘rtog‘ining xiyonati, jismoniy kasalliklar, jumladan, alkogolizm, turmush o‘rtoqlarning fiziologik nomuvofiqligi, majburiy ajralish va boshqalar. Turmush o‘rtoqlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatining nomuvofiqligi (turli daromad, kasb, ma‘lumot, irq), oilaning yashash joyi, oilada bolalarning mavjudligi, ichkilikbozlik, turmush o‘rtog‘ining umumiy byudjetda ishtirok etmasligi; oila, turmush o‘rtog‘ining sobiq oilaga bog‘lanishi - ehtimol moddiy darajada paydo bo‘ladi. Ma‘naviy daraja nisbatan kam sonli motivlar bilan ifodalanadi: turmush o‘rtoqlarning turli dinlari, qo‘pollik, munosabatlardagi shafqatsizlik, his-tuyg‘ularni yo‘qotish, xarakterlarning nomuvofiqligi yoki nomuvofiqligi [4].

Oiladagi ijtimoiy pedagogik faoliyat tizimli yondashuvga asoslangan taqdirdagina yuqori samarali bulishi mumkin. U demografiya, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogika (oilaning tarbiyaviy funksiyasi), huquq, iqtisod (oilaga byudjeta), etnografiya, tarix, falsafaga oid ma‘lumotlarni o‘rganishni va ulardan foydalanishni ko‘zda tutadi. Shunday qilib, zamonaviy sharoitlarda oila turli bilim sohalari: ijtimoiy pedagogika, ijtimoiy ish, sog‘liqni saqlash va boshqalarning markaziy obyektlaridan biriga aylanmokda. Chunki har bir jamiyatning kelajagi o‘sha jamiyatdagi oilalardagi muammolarni hal qilishga bog‘liqdir.

Ijtimoiy pedagog maqsad va vazifalarning amalga oshishi uchun yetarli bo‘lgan o‘rtasidagi shartnoma biznes yoki nikoh shartnomasiga o‘xshamaydi. Bu holatda tomonlar moddiy emas, balki axloqiy majburiyatlarga ega bo‘lishadi va bu rasmiy hujjat bilan tasdiqlanadi. Shartnoma bo‘yicha hamkorlik oilani shartnoma talablarini ishlab chiqishda va qarorlar qabul qilishda faol ishtirok etishni ta‘minlaydi. O‘smirlar va o‘spirinlar bilan ishlashda shartnomaning tuzilishi ularning mutaxassis bilan munosabatlariga jiddiy tus berishi bilan ijobiy jihatlarga ega. Asosan, xorij amaliyotida qo‘llaniladigan uzoq muddatli ish shakllari ijtimoiy-psixologik yondashuvga asoslanadi va to‘rt oydan ortiq vaqtni talab qiladi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuvning asosiy vazifalari: biror bir vazifani bajarishga odatlantirish orqali oilaviy tizimni o‘zgartirish hamda oilaga ta‘sir qiluvchi boshqa ijtimoiy tizimlardagi holatlarni aniqlashdan iborat. Ijtimoiy-pedagogik yordam sharoitida patronajning qo‘llanilishi maqsadga muvofiq. Patronaj ijtimoiy, ijtimoiy-pedagog va oila pedagogik ish shakllaridan bo‘lib, unda ijtimoiy pedagog tashxis, nazorat va reabilitatsiya maqsadlarida oilaga tashrif buyuradi. Bu esa oila bilan uzoq muddatli aloqalarni ushlab qolishga zamin yaratadi [5].

Patronaj oilani tabiiy sharoitlarda kuzatishga imkon beradi. Patronajning o'tkazilishi bir qancha tamoyillarga amal qilishni talab qiladi. Bular: yordamni ixtiyoriy qabul qilish, konfidensiallik va boshqalar. Shuning uchun ham oilani ijtimoiy pedagog tashrifi to'g'risida avvaldan xabardor qilish lozim. Patronajlar tanlangan ish strategiyasiga qarab doimiy va bir martalik buladi. Doimiy patronajlar, avvalambor, g'ayri ijtimoiy oilalarga nisbatan qo'llanilishi lozim. Chunki ularni doimiy nazorat qilish intizomga chaqiradi va vujudga kelayotgan inqirozli holatlarni aniqlash imkonini beradi. Ijtimoiy-pedagogik faoliyatda, patronaj bilan bir qatorda, oila bilan ish olib borishning muhim shakllaridan biri konsultativ suhbat o'tkazishdir.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, oila shunday ijtimoiy institut bo'lib, uni tashkil etuvchi oila a'zolarining motivatsiyasiga tayanadi. Oila a'zolari oilaviy munosabatlarning subyektlari sifatida harakat qiladilar, unga mos keladigan ehtiyojlar darajasida yuzaga keladigan turli darajadagi motivatsiyalar asosida harakat qilishadi. Shunday qilib, motivatsiya oilaviy munosabatlar subyektlarining ehtiyojlarini ifodalashning ijtimoiy shakli sifatida ijtimoiy-pedagogik bilimlar tizimining muhim tarkibiy elementidir.

Tadqiqot ishda qo'yilgan vazifalarni hal etishda oilaviy munosabatlar aspektida inson mavjudligi shaklining o'ziga xosligini sifat jihatidan aniqlash zarurati bilan uzviy bog'liqdir. Biroq, ushbu muammoni ko'rib chiqilayotgan mavzu doirasida shakllantirish va amalga oshirish, bir tomondan, oila faoliyat ko'rsatadigan ijtimoiy vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini, ikkinchidan, oilani rivojlantirish sabablarini hisobga olmasdan mumkin emas.

Shaxsning ehtiyojlarini qondirish jarayonida maqsadga muvofiqlik shakli uni o'rab turgan ijtimoiy muhit va uning hayotiy faoliyatining umumiy tartibini tashkil etish bilan belgilanadi. Binobarin, insonning motivatsiyasi bilvosita o'sha ijtimoiy tizimga bog'liq bo'ladi - jamiyatda g'oyalarni amalga oshirish shaklini belgilaydigan vaziyat, qadriyatlar, odamlarning faoliyati motivlarini haqiqiy ijtimoiy pozitsiya asosida qurilgan maqsadlariga aylantiradi. Ko'rinib turibdiki, shaxs ma'lum obyektiv qonuniyatlarga, ham o'zi tayyor deb topadigan, ham uning faoliyati natijasida paydo bo'ladigan qonunlarga amal qiladi.

Barqaror oilani yaratish yo'lidagi bosqichlardan biri bu o'ziga xos motivatsiya bilan tavsiflangan va ma'lum bir jamiyatda qabul qilingan maqsadga muvofiqlik shaklini aks ettiruvchi oiladan oldingi munosabatlar bosqichidir. Oilagacha bo'lgan munosabatlarning barqaror oila rivojlanishining bosqichi sifatida taqdim etilishi oilagacha bo'lgan munosabatlar davrini uslubiy jihatdan ajratib ko'rsatish, uni tadqiqot predmeti sifatida belgilash imkonini berdi.

ADABIYOTLAR:

1. Волкова А.Н. Социально-психологические факторы супружеской совместимости. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2007. – 17 с.
2. Голод С.И. Стабильность семьи: социальный и демографический аспекты. – Л., 1984. – С. 78.
3. Джеймс М., Джонгвард Д. Рожденные выигрывать. Трансакционный анализ с гештальтупражнениями. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 336 с.
4. Жамолдинова О. Ёшлар соғлом турмуш маданиятини шакллантиришда узвийлик ва узлуксизлик / Монография. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2011. – 193 б.
5. Йўлдошева С. Ўзбекистонда соғлом авлодни маънавий тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик асослари (Оила, давлат ва нодавлат ташкилотлари мисолида). Пед. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2001.

